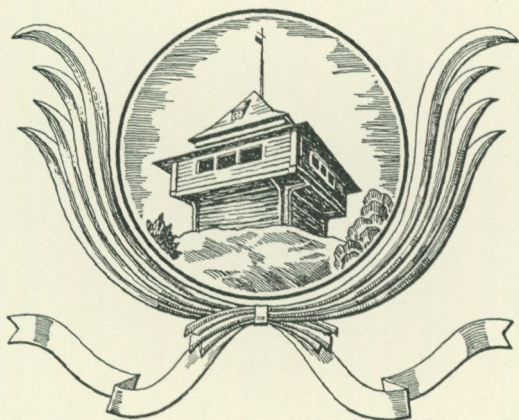

NORDISKA MUSEETS och
SKANSENS ÅRSBOK 1933

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 3

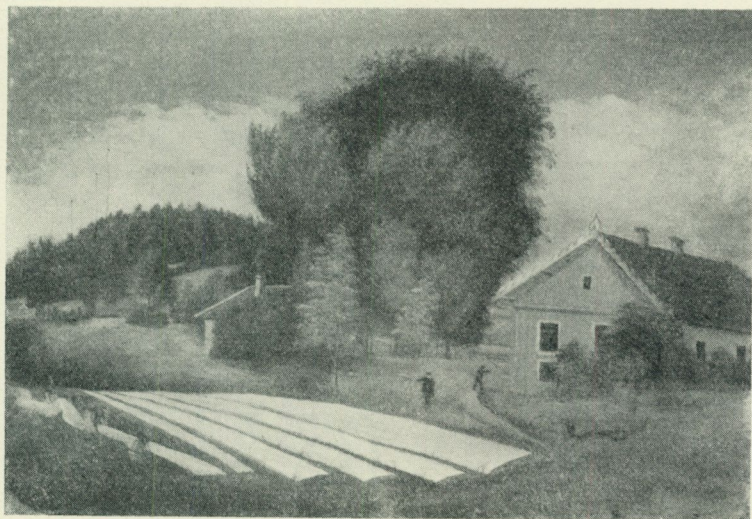
Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, med motiv från Tyresö slott, är utfört efter akvarell
av konstnären S. O. Lindström

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktieföretag
Stockholm 1933*

DET STENBERGSKA DAMASTVÄVERIET I JÖNKÖPING

AV ELISABETH THORMAN.

Damastvävnaden i linne, med andra ord duktyget i damast, hade från och med 1400-talets allra senaste år varit en framträdande företeelse inom västerländsk vävnadskonst. Sent omsider nådde den också vårt land.

Bevisligen har i Sverige en betydande yrkesvävnad av damast fortgått sedan jämt två århundraden tillbaka. Flors »fabrik» hade fått privilegier 1733, Halward Gäfverberg började 1747 och fick 1750 privilegier för sin manufaktur i Gävle; Vadstena kammarduksmanufaktur hade år 1784 börjat framställa

Vignett. Fig. 1. Blekning av vävnader vid Stenbergska väveriet i Jönköping. Oljemålning 1854.

det högt eftertraktade duktyget i damast. Sedan Gäfverbergs verksamhet kring sekelskiftet uppgått i Flor, förbli Flor och Vadstena till och med 1840-talet landets främsta damastväverier; de tvingades tyvärr av ogynnsamma förhållanden att lägga ned arbetet, Vadstena 1843, Flor 1845. Av intresse är att lägga märke till den obrutna kontinuiteten mellan Vadstenadamasten och vår nutida yrkesvävda damast: de sista Vadstenavävarna överflyttade på 1860-talet till Hellgrens i Örebro, och från Hellgrens har vår främste nutida vävare, godsägare C. G. Widlund, hämtat mycket av sin kunskap. — Övriga rätt betydande manufakturverksämnen nödgades ungefär samtidigt att sluta: Garbergs i Gävle efter 13 års verksamhet, år 1846, samtidigt med att H. H. Wesslau finner lämpligt att från Göteborg överflytta först till Kallebäck och senare till Wettersholm, samt P. M. Lundström och C. M. Pettersson i Vadstena (de hade åren 1833—1839 arbetat tillsammans med signaturen P. & L., Vadstena), vilka slutade åren 1849 och 1850. På några få platser fortsatte dock alltså skickliga yrkesutövare att väva damast.¹

Främst bland dessa väverier, känt och uppskattat både inom och utom vårt land och intagande en viss särställning, är det Stenbergsska väveriet i Jönköping, verksamt från 1820-talet och fram till året 1883. En sen ättling av den sällsynt vävkunniga släkten Oxelgren (se Hanna Fribergs uppsats *Småländska prästgårdsvävnader*, denna årsbok 1931), Ulla Colliander, gift 1822 med snörmakaren Gottfrid Stenberg, gjorde här sin insats. Hennes starka konstnärliga och tekniska begåvning, hennes småländska ihärdighet och okuvliga flit blevo bärande för en utövning, vilken i ett halvt århundrade ägde rykte som den främsta i vårt land.

Det är först rätt sent, som fru Stenberg för första gången, år 1855, till Kungl. Kommerskollegium inlämnar redovisning för sin verksamhet. Tyvärr föreligga inga närmare upp-

¹ Från och med 1820-talet sprides damasten också som en art av hemslöjd ute på den svenska landsbygden tack vare outtröttligt intresse av två generationer av släkten Ekenmark.

Fig. 2. Ulrica Stenberg född Colliander, 1792—1858.

gifter om denna verksamhet vare sig från 1820-talet, då fru Stenberg annonserade om att hon ville undervisa i damastvävnad, eller från följande årtionde, då hon åren 1834 och 1840 deltog i utställningar i prins Carls palats i Stockholm och även fick visa sitt duktyg vid hovet. Endast sparsamma uppgifter finnas f. ö. från 1840-talet, nedkastade här och där i en beställningsbok för snörmakeriets räkning. Fru Stenberg antecknar här: »Flors fabrik i Söderhamn i Mo socken har — — — damast- och drällstolar 4 stycken, tillhörigt major Gripenberg, skall säljas den 24 april 1845.» Vid tillfälle undersöker hon noga sina kollegers damastvävnad: »Af Garbergs fabrik i Gävle upprivit 1 kvadrattum och befanns varpen innehålla 110 delar (trådar) på tum och inslagen 55 delar.» — »Vadstenadamast höll — — — 56 avdelningar (mönsterrutor) på 6 tum och 5 trådar i varje avdelning, som utgör 1,120 inslagstrådar på varje aln.» »Den fina servetten, som köptes hos Hasselius av Gävle fabrik var varpad med 3,400 delar och befanns — — — hålla

34 tum.» Hon antecknar att »1 ℓ tågor kostar 40 öre i spinnlön», att »3 öre är byklön för varje ℓ », och att »Britta den 28 aug. 1845 lämnade 27 servetter, som vägde 14 ℓ ». Det framgår att en väverska antingen får 16 öre alnen i vävlön eller också, om hon är städslad för år med kost och lön, måste väva 1 aln om dagen; för vad hon därutöver väver får hon 12 öre alnen.

En av de många uträkningarna må här anföras:

»Till 10 kvarters tedukar i kvadrat väger varje duk 1 ℓ 12 lod och åtgår till 36 dukar 90 alnar väv, väger tillhopa 49 $\frac{1}{2}$ ℓ .		
36 dukar, 2 $\frac{1}{2}$ aln i varje eller 90 alnar väger	Rdr.	Sk.
49 $\frac{1}{2}$ ℓ à 2 $\frac{1}{2}$ rdr.	123	36
varpa, uppsätta, bomma m. m., slitning av redskap	15	12
vävlön för varje duk med lutning (?)	36	
blekning, 8 sk. för varje duk	6	

Rdr. 181

36 dukar à 10 Rdr. stycket gör rdr. 360

avgår » 181

Rdr. 179

eller vinst på varje duk 5 rdr. 10 sk.(!)

Det är tydligt att det vid denna tidiga period icke endast är damast som väves; dukar av bomull med kulört inslag nämnas, liksom även schalar, stubbtyg, västtyg och mattor. Fru Stenbergs bouppteckning av den 15 sept. 1858 upptager bl. a. halvfärdiga duktyger för 4,165 rdr., d:o för 2,342 rdr., lingarn för 504 rdr., 8 vävstolar för 400 rdr., en varpa och två manglar med bord, fem L ℓ och nio ℓ grövre yllemattgarn. Man har skäl att antaga, att hon kanske redan under 1840-talet helt övergick till den damastvävnad, vilken rönt så livlig uppmärksamhet. 1851 hade nya erkännanden nått henne, från utställningar i Stockholm och London hade hon hemfört bronsmedaljer, vid världsutställningen i Paris år 1855 fick hon mention honorable.

En glädjande beställning betydde den, som dåvarande kronprins Carl med anledning av sin förmälning 1850 gjorde; för

hans räkning tecknades då »kronprinsmönstret», fig. 3. (Vissa uppgifter om olika mönster för föregående regenter kunna numera ej kontrolleras). Tre olika duktyg för hovets räkning känna vi; Kungl. Husgerådskammaren äger en duk i »gamla snedderna», märkt med krönt »Carl XV 1869, 12» och en duk i vermiceller på snedden, märkt med krönt G 1852; i enskild ägo finns en servett i kronprinsmönstret, märkt med krönt C 1850.

Det var dock icke enbart framgångar, som beskärdes den verksamma och kloka husfrun i Torgkvarteret nr 3. År 1847 avled hennes make; »solid, dugande, blygsam, anspråkslös och en god affärsman» är hans vackra eftermäle. Och ett annat synnerligen hårt slag drabbade henne, då hennes verksamhet just hunnit växa sig välordnad och ansedd: den 1 mars 1854 utbröt en häftig eldsvåda, och det blev ej möjligt att rädda väveriet. En av de åtta vävstolarna samt en del rustningar fick man ut och därtill de vävar, som snabbt och rådigt klippes ner. En tillfällig bostad fann man vid någon av Holmgatorna, ovisst var, till dess att snart nog gården Östra Kvarteret 4 och 5 (Östra Storgatan 61) inköptes och blev det vackra, vänliga hem, vilket så många Jönköpingsbor ännu med glädje erinra sig. Snörmakeriet nedlades och gesällen Reinhold Beck, vilken 20-årig år 1841 kommit i snörmakare Stenbergs tjänst och sedan dennes död förestått snörmakeriet, blev vävmästare. En uppgift, till vilken man gärna vill sätta tro, förmäler att Beck under de två år han vistades i Hamburg, 1845—1847, skulle ha studerat damastvävnad. Med all energi har man tydligen sökt bota de vid branden lidna skadorna; den följande år för första gången till Kungl. Kommersekollegium lämnade uppgiften lyder: »Linne Damast Fabriken tillhörig Enkefru Ulrica Stenberg — 3,000 alnar för 5,000 rdr. b:o.» Exakt samma uppgift lämnas de två följande åren. Den skuld på 16,862 kr., som är upptagen i fru Stenbergs bouppteckning, visar vilka stora kostnader branden åsamkat.

Ett liv, fyllt av glättig flit, av förnöjsam anspråkslöshet har under fru Stenbergs milda spira förts i det nya hemmet. Man

kunde i dess båda byggnader, den envånings åt gatan och den tvåvånings åt Strandstigen (först 1864, då järnvägen byggdes, lades denna ut till gata), inrätta sig så som förhållandena krävde. I den förra hade man åt gatan förmak, kabinett, sal och Becks rum, åt gården sängkammare och kök; i vindsrummet inrymdes vävlagret. I gårdshuset funnos på nedre botten mangel, bakstuga, bryggghus samt blekebod med två kar för tvätt och för blekning. En trappa upp befann sig en rymlig vävsal, varprum och Becks arbetsrum. I vindsrummet förvarades garnlagret.

Intressanta produktionsuppgifter av fru Stenbergs hand, tyvärr alltför knapphändiga, föreligga från 1850-talet. 1853 nämnas »blomservetter», 1855 dessutom gamla och nya snedder. En del namn (stjärnor, fransyska rosen, mucher) torde gälla damastdräll. Väverskan Hanna, som 1856 står för den ena bredväven, inlämnar från 5/2—16/8 544 $\frac{3}{4}$ alnar (dukarna variera mellan 11 och 3 $\frac{3}{4}$ alnars längd) i huvudsakligen kronprins- och filigranmönstren, fig. 3 och 4. Elise väver likaledes dukar (65 stycken eller 292 alnar till 23/6). Anna, Thilda och Sara väva servetter, Thilda uteslutande i filigranmönstret (från 18 maj till efter 21 juli 201 st.).

Från att till en början ha varit mera anspråkslös och av hemslöjdsart, växte fru Stenbergs verksamhet ut till en fastare ordnad, på sitt sätt standardiserad, mycket högtstående yrkesutövning. Det är denna senare periods stenbergsdamast vi känna till. Kunskap om de nyare metoder, vilka i väsentlig mån kunde underlätta arbetet, förvärvade fru Stenberg vid sitt besök på Almgrens sidenfabrik i Stockholm någon gång vid mitten av 1840-talet; hon inköpte där dels jacquardapparaten för mönstersolvans lyftande, dels ryckverket för skytteln; däremot kom hon aldrig att använda skaftmaskinen för reglering av framskaft, utan begagnade i stället en äldre anordning, s. k. rabatterande kontramarsch med fem eller åtta trampor. Ett älskvärt anbud från fabrikens sida att sända med en person, vilken kunde ordna med uppsättningen av de högst invecklade apparaterna, avböjde fru Stenberg; hennes egna insikter voro djupa

Fig. 3. Detalj av det s. k. kronprinsmönstret, tecknat 1850.
Ägare fru Alice v. Ehrenheim, Grönsöö.

nog för att hon i detta fall fullt ut skulle kunna lita till egen kraft.

Tekniskt kommer alltså den stenbergiska utövningen att bli olik övrig svensk damastvävnad, där man fortfarande av många orsaker begagnade simpelstolen; bl. a. blevo de kontanta utgifterna för ständiga förändringar och idel nya mönster då mindre kännbara. För vävnadens utseende spelar en äldre eller en nyare metod — såvida inställningen av varp och vävt är densamma — för övrigt ingen roll; det är endast om man känner tidpunkten för vävnaden ifråga, som man kan gissa sig till det ena eller andra tekniska förfaringssättet.¹

Vad beträffar en annan viktig omständighet, materialet, skiljer sig ej minst fru Stenbergs damast från all övrig svensk 1800-talsdamast; där andra hade använt s. k. löngodsgarn, d. v. s. det garn som de underhavande på en gård spunno till gårdens fru, begagnade hon rätt tidigt, enligt en anteckning redan 1841, engelskt maskinspunnet garn. Även en annan väsentlig skillnad föreligger: inom svensk yrkesvävnad hade man begagnat sig av tät varp och gles väft; garnåtgången blev på så sätt mindre, arbetet gick raskare och varan blev billigare. Fru Stenberg begagnade däremot för sitt finaste duktyg (med 60 nummers garn) en gles varp i vilken väften packades; härigenom blev varan dyrare — det stenbergiska duktyget ansågs alltid dyrt — men man åstadkom en täthet och glans, som kom detta duktyg att i skönhet överträffa allt övrigt svenskt. Godsägare Widlund tillerkänner detsamma en »internationell kvalitet». Det står det bästa utländska mycket nära.

Till sitt material och till sin metod men även till sin ornamentik är det stenbergiska duktyget väsentligt olika annat svenskt duktyg. (De senare manufakturerna Källäng och Kinnabacka äro här undantag.) Den svenska damastvävnadens ornamentik hade från första början visat ett starkt beroende av sachsisk stil; det kunde dock aldrig bli fråga vare sig om en direkt kopiering,

¹ För ett flertal uppgifter rörande tekniska frågor m. m. står förf. i tacksam förbindelse till godsägare C. G. Widlund.

eller om de säkert och schwungfullt gjorda mönsterteckningar, som utländsk damast i regel visar, detta av den enkla anledningen att man ej förfogade över några utbildade mönstertecknare; i Flor hade t. ex. på 1780-talet magasinsskrivaren tjänstgjort som patrontecknare. Till det stenbergiska duktyget ritades mönstren av den begåvade rådmanskan själv och av hennes dotter Elfrida; så förtäljer traditionen, och med den överensstämma uppgifter från dem, vilka stått familjen nära. Några spår av hemmagjort vidlåda dock minst av allt de stenbergiska mönstren. Man kan av dem sluta sig till att både fru Stenberg och hennes dotter ägt avsevärda konstnärliga anlag. Åt tidssmaken har man skattat — hur vore annat möjligt! — men den ornamentik med vilken man rörde sig, där i en viss given formgivning en blomsterdekor skickligt och fantasifullt flätats in, hade framför allt den egenskap, som damastvävnaden fordrar: den var tillräckligt yppig för att tillåta de olika glänsande ytorna, varpsatin och väftsatin, att livligt spela mot varandra och åstadkomma hela den rika effekt, vilken är damastvävnadens stora hemlighet.

Ledd av fru Stenbergs rika initiativkraft, hennes småländska flit och duglighet och hennes rättskaffens uppfattning gick hennes verksamhet en lyckosam utveckling till mötes i en tid, då ett flertal andra damastväverier måste nedläggas. Hon hade fört den fram till ett bärande företag, vida berömt och aktat; vid hennes bortgång, den 16 april 1858, hade det varit otänkbart, att det livligt efterfrågade stenbergiska duktyget skulle försvinna ur marknaden. Hennes närmaste medhjälpare visade sig också vuxna uppgiften att föra hennes gärning vidare. De följande årens ständigt ökade inkomstsiffror tala här sitt tydliga språk.

Fru Stenbergs bouppteckning hade haft att uppvisa tillgångar på 21,478 rdr. (gården, en kålgård samt lager) och skulder på 16,862 rdr. I handlingen över det 1859 företagna laga arvskiftet heter det: »den fabriksrörelse för tillverkning av finare duktyger, som Enkefru Stenberg i lifstiden bedrivit, ha sterbhusdelägarna fortsatt med den framgång, att boets skulder redan

nu i icke obetydlig del minskats». Till Kommerskollegium hade stärbhuset år 1859 lämnat uppgiften, att 5,000 fot linne-damast vävts för en summa av 5,000 rdr. b:o. Under kommande år, då vävstolarna alltjämt äro åtta, stiger värdesumman snabbt (år 1861 till 9,880 rdr.), kvarstår på denna höjd till 1866, då den ytterligare stiger till 10,585 rdr., växlar åren 1866—1874 mellan 9- och 10,000 rdr och sänker sig senare några gånger till omkring 4,500 rdr.

Från åren 1858—1869 föreligga endast de till Kommerskollegium inlämnade uppgifterna. Ett bolag under namn Stenbergs Enka nämnes 1864; mot en summa av 3,333:33 rdr. blev Bech senare, år 1871, ägare av en tredjedel av det hela. Men från en följande tid, åren 1869—1878, ha vi den stora förmanen att av ett ögonvittne få en skildring av livet och verksamheten, av den trägna fliten och den goda, glättiga stämningen i den stenbergska gården. Fru Johanna Gustafsson, född Ruberg, antogs 1869 och mot en årslön av 50 rdr. som »sommarpiga», vilket betydde, att en stor del av arbetet med de dyrbara vävnaderna kom på hennes lott. Så klart står allt i hennes erinran, så åskådligt kan hon berätta, att för den, som tacksamt lyssnar, det hela sällsamt levande träder i dagen.

Sex vävstolar voro i gång; åt trädgårdssidan uppe i vävsalen stodo de för servetter, dukar och tedukar, åt strandsidan de två övriga för servetter och den för teservetter. Kraftiga unga kvinnor arbetade här flitigt från tidig morgon till sen kväll under Becks överinseende. Fliten bröts då bredväven skulle svepas; fem eller sex fingo hjälpa till, och kaffe bjöds, då allt var färdigt. Varpningen skötte Beck ensam. Man vävde av garn i tre olika grovlekar, och de finaste servetterna voro bredast. Uteslutande fyra mönster vävdes, de s. k. a-, b-, c- och d-mönstren (kronprinsmönstret, filigran, nya snedderna och druvmönstret, fig. 5). — Inne i salen sysslade fröken Frida med sin teckning, fröken Thilda med vad som hörde till vävarna. Beck hade brått med att varpa, att hugga ut mönster och att passa allt. Lotta lagade maten, Lovis och hennes unga medhjälpare hade vävarna om

Fig. 4. Servett i det s. k. filigranmönstret. Nordiska museet 112, 392;
gåva av fröken Elfrida Stenberg, Jönköping.

hand; man sydde i hållor, man blekte (i syrevatten) och sköljde (i vatten med blåelse) det duktyg, som redan var blekt på vall, man klippte vävarna och bar dem upp på vindskammaren, man manglade allt garn. Gubben Lundqvist, som bodde i Ulfsparrgården mitt över gatan och högg ved, gick med de

Fig. 5. Detalj av duk, vävd i det s. k. druvmönstret.
Ägare bankkamrer G. Sundbergh, Jönköping.

tunga lådorna och paketen till posten. I april började blektiden, Johan Andersson från Rosendal infann sig med häst och vagn, och med fullt lass körde han den $\frac{1}{2}$ mil långa vägen ut till Gråbo vid Yxenhaga (förut till Källarp nära Piko), där fru Carin Nilsson tog hand om det hela — ett lager i regel försäkrat för 10,000 rdr. — bykte, sköljde och klappade allt, var efter det bredades ut på bleke på den kala backen öster om byggnaden. Vitrandig lyste denna för de nere i dalen i norr boende Huskvarnaborna. Även allt garn byktes på Gråbo. En gång i veckan vände man på vävarna; de kritiska dagarna vid midsommar togos de upp för att ej mögla. Vakt gick varje natt, en man med två

Fig. 6. Detalj av servett, ursprungligen ägd av Ulrica Stenberg.
Ägare bankkamrer G. Sundbergh, Jönköping.

hundar; en sommar kunde en sällsynt klok hund ersätta vaktkarlen. I juli var blektiden slut, Johan Andersson körde det tunga lasset tillbaka. Fru Olsson fick i regel som extra present en duk eller några servetter.

Allt gick sin lugna, glada gång. En stor utmärkelse betydde det första pris, som vid utställningen i Jönköping 1878 tilldelades väveriet.

Men endast ett och ett halvt årtionde därefter får detta sitt bråda slut. En strejk i Leeds orsakade, att man ej fick köpa garn. Med fru Stenbergs en gång uttalade önskan i minne, att hellre upplösa verksamheten än att försämra kvaliteten, lade man, då

det ypperliga materialet ej längre fanns att få, ner det hela. Stillhet och ro sänkte sig över den plats, där glad flit ständigt hade rått.

Även om man kan räkna med en svensk damastutövning i jämt två sekel, tillhör dock den mycket flitiga produktionen, de många större och mindre manufakturernas verksamhet (endast de främsta ha nämnts här ovan) enbart dess första hälft, 1733—1840-talet. Fru Stenberg är icke det enda namnet under den andra svenska damastperioden, men det lysande. Det är hennes insats, som förmår ge vikt och värde åt 1800-talets svenska textilkonst, ett skede som i övrigt ej har allt för mycket av berömvärda gärningar att hänvisa till.

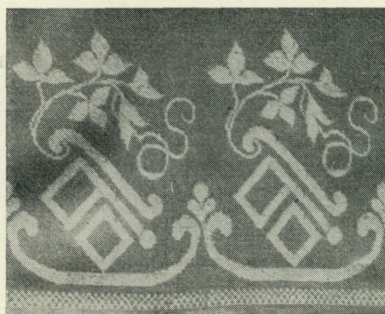

Fig. 7. Detalj av bård till servett med »snedderna».
Ägare fröken E. Tiderman, Jönköping.